

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A Sárospataki Református Főiskola
faluszeminárium (1931–1951) és előzményei**

Bartha Ákos

Témavezető: Dr. Timár Lajos

DEBRECENI EGYETEM

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2012

I. AZ ÉRTEKEZÉS CÉLKITŰZÉSE, A TÉMA KÖRÜLHATÁROLÁSA

„Mindannak, ami a népi mozgalomban történt, én kicsinyített modelljét Sárospatakon látom. Itt minden megvolt, helyi alapon és kicsiben, ami valamivel később, s már nagyobbban országosan folyt: cserkészlet, faluszeminárium, falukutatás, falumunka, regölés, tehetségmentés, népfőiskola, irodalmi estek.” Gombos Gyula, a népi irodalom egyik meghatározó fontosságú kortársa, követője és kutatója vallott így *A harmadik út* című munkájában. Véleményét sok tekintetben alátámasztani látszanak a visszaemlékezések, a szakmunkák, a különböző, vonatkozó korabeli kiadványok és a kéziratos források is, melyek mind arról tudósítanak, hogy Sárospatakon egy következetes szellemiségű falumunka folyt, egészen a teológia 1951-es bezáratásáig.

Dolgozatomban a fenti összetett és jelentős mértékben össze is függő modell láncszemeiből a faluszemináriumot igyekeztem bemutatni. A teológushallgatók által 1931-ben alapított önképzőkör a (nyilvánvalóan csak utólag kirajzolódó) koncepció egyik legfontosabb eleme volt, mely kirívóan nehéz történelmi korszakban: 1931 és 1951 között működött. Ezzel egyrészt a közösség megelőzte korát, hiszen a szociográfia csupán a harmincas évek második felében vált „divattá” néhány évre Magyarországon, másrészt túl is élte kortársait, hiszen 1945 (vagyis főként 1948) után a társadalomfeltáró tevékenység nemkívánatos jelenséggé lett hazánkban.

Fontos feladatomnak tekintettem a munkaközösség elhelyezését a kortárs szellemi/ideológiai palettán. Ehhez szükségesnek mutatkozott legalább nagy vonalakban felvázolni a földkérdést, mint a két világháború közti közéleti diskurzus egyik jellegadó törésvonalát. Nem volt olyan egyértelmű a patakiak szellemi pozícionálása sem, mint a fenti idézet sejtetné, hiszen az alapvetően konzervatív cserkészletből kinövő munkacsoport szellemi kérdések iránt fogékony vezetője – alighanem egyedülálló módon – egzisztencializmussal érintkező (vallás)filozófiáját oltotta a faluszemináriumba. Meg kellett tehát vizsgálnom egyrészt a „fehérlelkű” cserkészlet pataki előtörténetét és – amennyire képességeim engedték – bepillantást kellett nyernem a szeminárium filozófiai alapjaiba is.

Nemcsak itt éreztem korlátozott lehetőségeimet. A faluszeminárium teljes körű feltárását aligha lehet elvégezni néprajzkutatók, egyháztörténészek és szociológusok bevonása, ideális esetben egyfajta interdiszciplináris projektmunka nélkül. Így én elsősorban a faluszeminárium gyökereire, az aktív korszak számszerűsített eredményeire és a közösség szociográfiai munkásságára szorítkoztam. Ezek közül részletesebben taglaltam az 1935-ös

munkatábort, mely egyrészt az első ilyen jellegű kísérlet volt Magyarországon, másrészt a pataki műhely általa kapta a legkomolyabb, határokon is túlmutató visszhangot. Fontosnak éreztem kiemelni továbbá a patakiak *határhelyzetét* is, hiszen a trianoni döntés értelmében „hinterlandjától” megfosztott kollégium tradicionális kapcsolatai minden korszakban éltek valamilyen formában – és ebben a megtartó erőben jelentős szerep jutott a szemináriumnak.

A szociográfiai eredményeket illetően igyekeztem hangsúlyozni a szeminárium gyűjtemény sokrétűségét, ám dolgozatom egyik fő céljának a kéziratok honi falukutatásban való elhelyezését tekintettem. Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a népi–konzervatív kettősség sokáig politikailag artikulált értékminősítést is jelentett, minthogy a „haladó” szemléletű népiek „érvényes” szociográfiáival szemben a konzervatívok „álszociográfiái” álltak – ha álltak. Jelen dolgozatnak nem célja ezt az értékminősítést reciprokára fordítani (nem is lehetne), ám igyekeztem rámutatni a különböző motiváltságokból adódó szövegek jellegzetességeire, vagyis arra, hogyan érdemes olvasnunk – és használnunk – a népiek és a reformkonzervatívok munkáit. Nem utolsósorban pedig szándékomban állt a pataki kéziratokat ebben a koordinátarendszerben pozicionálni. Utóbbi kísérletem sikertelenül végződött, így a kéziratok források feldolgozása után új kategória („amatőr szociográfiák”) bevezetése mellett döntöttem.

II. FELHASZNÁLT FORRÁSOK, ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek Adattárában található Faluszemináriumi Kéziratok tekinthetőek dolgozatom fő forráscsoportjának. Az adattári dobozok tartalmazzák a szemináriumi gyűjtés kidolgozottabb eredményeit, több más iromány mellett. További, helytörténeti szempontból (is) felbecsülhetetlen értékű forrásokat: kiszállási beszámolókat, rövidebb dolgozatokat, kimutatásokat, statisztikákat tartalmaz a Tudományos Gyűjtemények Adaléktára. Szintén sárospataki kutatásaim alatt nyertem nélkülözhetetlen adatokat – a Tiszáninnen Református Egyházkerület Levéltára révén – a kollégium beírási anyakönyvéből. A Nagykönyvtárból kollégiumi értesítőket, helyi periodikákat és egyéb, ritkaságszámba menő helytörténeti kiadványokat használtam. Megjegyzendő, hogy Sárospatakon a Tudományos Gyűjtemények dolgozóinak hathatós közreműködése nélkül aligha boldogultam volna.

Komparatistikai szempontból döntöttem a debreceni források bevonása mellett. A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltárában található kollégiumi ifjúsági egyesületek

iratanyaga és főként a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetének könyvtára rejteget jó néhány szociografikus írást, melyekre eddig kevesebb figyelem irányult, az egyetemi Kézirattár pedig a mindenkori disszertációk és szakdolgozatok miatt vált kutatási tereppé számomra. A Magyar Országos Levéltárból a „könyvomasok”, valamint az Országos Széchényi Szövetség csekély méretű dossziéja mellett az Állami Egyházügyi Hivatal iratai és mikrofilmjei bizonyultak hasznosnak – utóbbi csoport főként a lelkéssz pályák 1945 utáni nyomon követésében segített. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára elsősorban az 1925-ös falustatisztika („Közigazgatási tájékoztató lapok”) miatt, illetve a Folklore Fellows századelős gyűjtése okán volt megkerülhetetlen, az Országos Széchényi Könyvtárban pedig több, máshol nem fellelhető korabeli kiadványt hasznosítottam.

2011-ben az Erasmus-program jóvoltából négy hónapot kutattam Kassán és környékén. A határon túli gyűjtemények közül mindenekelőtt a kassai városi könyvtárat (Verejná knižnica Jána Bocatia v Košiciach), illetve a kassai tudományos könyvtárat (Štátna vedecká knižnica v Košiciach) kell kiemelnem, ahol a Magyarországon nehezen, vagy sehogy sem hozzáférhető, magyar nyelvű regionális folyóiratokat forgattam haszonnal, de a kassai levéltárakban (Štátny archív v Košiciach ; Štátny archív v Košiciach pobočka Košice ; Archív mesta Košice) és Tőketerebesen (Štátny archív v Košiciach pobočka Trebišov) is kutattam – igaz, utóbbi helyeken szerény eredménnyel. Kinti adatgyűjtéseimet a helyiek önzetlen segítsége könnyítette meg.

A nyomtatásban megjelent források közül igen hasznosnak bizonyult a Folklore Fellows gyűjtéséből összeállított néprajzi válogatás (*Néphit szövegek*), a szemináriumi korszak történeteit pedig emberi léptékben tanulmányozhattam – jó néhány kézirat társaságában – Szabó Lajos (*Utolsó szalmaszál*) és Rácz István (*A semmi partján*) terjedelmes memoárjaiból. Természetesen a megjelentetett legfontosabb alapforrásokat Újszászy Kálmánnak és tanártársainak hátrahagyott, jelentős méretű, vonatkozó szövegei képezték, mindamelllett, hogy nem nélkülözhettem a kiterjedt és szerteágazó sajtóanyagot sem. A sajtóforrásokat három tematikus blokkban (országos, regionális, határon túli) ismertetem a dolgozat végén. Ezen felül több vonatkozásban ki kell emelnem a méreteivel, mivességével és tartalmával egyaránt tekintélyt parancsoló *Újszászy-emlékkönyvet*, mely nemcsak a professzor nehezebben hozzáférhető írásait közlétező forrásként, de (több tanulmányával) szakirodalomként is segítségemre volt. Itt jegyzendő meg: a tágabb témakört tekintve nem egyértelmű, mit tekinthetünk forrásnak, hiszen egyes szociográfiákra okkal lehet hivatkozni szakirodalomként, forrásként, memoárként, vagy szépirodalmi műként is.

Némiképp a fenti kérdés folyományaként, talán érdemes egy gondolatmenetet a dolgozat (és a dolgozatíró) szemléletére is szánni. Aligha kétséges, hogy a történettudomány a 19. században, a modern nemzetté válással egy időben – a nemzetté válást is erősítve – alakította ki kereteit, forrásalapú módszertanát és pozitivista alapvetésű optimizmusát. A Ranke-i történész-ethosz egyszerre testesítette meg a múlt megismerhetőségébe vetett hitet és e megismerés adekvát bázisának tartott forrásközpontúságot. A 20. század második felében, egyre több irányból megfogalmazódott episztemológiai kétely a történészeket mindenekelőtt épp ezen alapvetéseikben érintette, amennyiben rámutatott a (történetíró) történész írói mivoltjára és a források jellegéből, hozzáférhetőségéből adódó korlátokra, sőt veszélyekre. Joggal figyelmeztetnek ugyanakkor a posztmodern történetírás kritikusai, hogy a szövegelméletekkel, szövegelemzésekkel, retorikai alakzatokkal való foglalatosskodás könnyen válhat öncélúvá, a lényegi megállapítások helyetti pótcselekvéssé. Sőt, a nyelvi/kulturális fordulat nyugaton letűnni látszó dinamikus korszaka után (elsősorban brit történészek jóvoltából) már egy új éra kezd feltűnedezni napjainkban.

Én úgy vélem, a történetírás részben hermeneutikai munka, mely a szakmai diskurzus folyamatos újraértelmezését igényli, ráadásul mivel a források döntő hányada – hasonlóan az eredményekhez – írásos jellegű, semmiképp sem tartható öncélú játéknak a társtudományok bevonása (ami természetesen nemcsak a szövegek tekintetében segítség). Disszertációmban mindazonáltal reményeim szerint nem helyettesítette, hanem kiegészítette a forrásértelmezést néhány újabb megközelítési mód. A három tematikus egységben ennek (is) köszönhetően váltakoznak a történeti–kronologikus és a leíró–elemző részek, így a dolgozat stílusa nem egységes. A témakifejtés során igyekeztem forrásközpontú, olvasóbarát értelmezést adni a jelenségekről, nem tartva szükségesnek a „királyi többes” használatát sem.

Az internet napjainkban már megkerülhetetlen kútforrás, így törekedtem az elérhető információk több módon való hasznosítására. A világhálóról átvett adatok pontos helyét és a letöltés idejét a dolgozat végén közöltem, ekképp csökkentve valamelyest a lábjegyzet-apparátus terjedelmét.

III. AZ EREDMÉNYEK TÉZISSZERŰ FELSOROLÁSA

A harmincas évek derekán kibontakozó népi szociográfia történelmileg kialakult és a Horthy-korszak alatt konzerválódott (mező)gazdasági viszonyok szociális vonatkozásaira mutatott rá. Bár a népiek politikai tájékozódása kifejezetten sokrétű volt, munkásságuk és nem utolsósorban a falukutató-perek következtében műveiket 1945 után a két világháború közti kurzus megfellebbezhetetlen vádirataiként tartották számon. Természetesen mindez gondos szelektálás után történt. Ekképp a politika a népi szociográfia utóéletében is jó darabig lehetetlenné tette a szenvtelen mérlegvonást.

A népiek munkássága „túlmutat a két világháború közötti időszakon, amennyiben az általuk felvetett problémák (a birtokrendszer kérdése, a parasztság válsága, e csoport társadalmi integrálásának problémái, a középosztály szerepe, társadalmi funkciója, a nemzet politikai vezetésének kérdései) a magyar társadalomfejlődés modern kori kulcskérdéseit jelentik.” (Bognár Bulcsu) A dolgozat ugyanakkor példákkal illusztrálja, hogy a lírai hangvétellő alkotások fő célja elsősorban nem alternatívák nyújtása, hanem a figyelemfelkeltés volt. Vagyis, bár a népiek meghatározó módon járultak hozzá a problémák feltárásához és az ország önismereti irodalmának elindításához, a konkrét, reális megoldási javaslatokkal adósak maradtak. A „civil szerveződések” és a szociálpolitika ismertetésétől is jellemzően eltekintettek, vagy csupán néhány sorban ismertették „haszontalanságukat” – hiszen nem tőlük várták a javulást. Nézeteikben közös, hogy a Horthy-korszakbeli (konzervatív mértéktartó vélemény szerint is) „neobarokk társadalmat” mindnyájan elutasították. Többnyire komoly problémát jelentett számukra a „kettős identitás”, mivel többségük csak a népből kiemelkedve tudta a szélesebb nyilvánosság számára megszólaltatni a nép bajait. Ezt a kérdést a kulturális antropológia és a xenológia egyes eredményeit bevonva járja körbe a dolgozat; egyaránt hozva példákat ismertebb és eddig nem közölt (sárospataki) szövegekből.

Fontos látni, hogy nemcsak a népiek tüzték zászlajukra a radikális földreformot a korban, noha egyes (politikai, értelmiségi) csoportok őszintesége a kérdés iránt megkérdőjelezhető. A nyílt politikai velleítés következtében közéleti diskurzusává váló földkérdés egyre gyarapodó irodalmában a gombamód szaporodó falukutató műhelyek ideológiai–politikai ízlésüknek megfelelően tájékozódhattak, hiszen a kormány-közeli konzervatív köröktől kezdve a szélsőjobb oldalon át egészen a szélsőbaloldalig mindenkinek volt vonatkozó véleménye, ide értve természetesen a formálódó „harmadik út” képviselőit is.

A súlyos szociális helyzet és annak birtokpolitikai vonatkozásai nem kerültek el a háború utáni konzervatív politikai elit egyes csoportjainak érdeklődését sem. „Hivatalos” falukutatóknak nevezhetünk mindenkit, aki a szociográfiai tevékenységet hivatalból űzte, így az ún. szociális tanácsadókat, a közegészségügyi szakértőket és a politikailag pozícionált társadalomtudósokat. Közös nevezőjük a Horthy-rendszer iránti, egzisztenciális függésükből is következő hűség. Ez a hűség közel sem jelentett kritikátlan attitűdöt, ám a Németh László által említett „Rubicon” (a radikális földreform) tabu volt számukra. A nagybirtokot a mezőgazdasági személyzet számára legideálisabb, vagy legalábbis legkevésbé rossz berendezkedésnek tartották. Szanálási koncepcióiknak a nagybirtok adta a keretet; ez volt az a játéktér, melyen belül megoldhatónak, vagy legalábbis mérsékelhetőnek tartották a számukra is vitathatatlan válságot. Gyakorta hivatkoztak – nem teljesen alaptalanul – a népiek tudománytalan, intuitív falukutatói módszertanára, mellyel szemben többen közülük valóban az intézményes kutatás minden előnyét mozgósíthatták tevékenységük során. A vitában főként gazdasági szempontokat érvényesítettek, hiszen agrárius gyökereiknek köszönhetően itt mozogtak otthonosabban. Bár a tendenciózusság tőlük sem állt távol, az 1945-ös földreform felemás eredményei jobbra a szkeptikusokat igazolták.

Az intézményesülő falukutatásban Teleki Pálnak voltak komoly érdemei, de az ő nevét kell elsőként említeni a természet és „a nép” szeretetét programjává tévő – nemzetnevelő célzatú – cserkészetnél is. Az idézőjel helyütt arra a már említett koloniális viszonyulásra utal, mely a tárgyalt korban nemcsak a konzervatív körök sajátja volt, hanem osztozott benne például az urbánus értelmiségiek java is. Áthatja ezt a gondolkodásmódot egyfajta atyáskodó szellem és patetikus hangnem, mellyel a joviálisnak, vagy éppen lustának – de mindenképpen gyámolítandónak – tartott vidéki nép felé fordulnak, másfelől viszont éppen ezt a népességet tartották a konzervatív körök (szaporaságuk folytán) a magyarság fő „fajfenntartó rétegének”, nem mellesleg pedig „a katonaság legfőbb rezervoárjának.” Értelmezésük szerint a népet különböző kormányintézkedésekkel fel kell emelni a vidéki intelligencia (pap, tanító, orvos) segítségével; a fő cél pedig a korszerű szakismeretek elsajátítása mellett a „vörös propaganda” elleni védekezés. Erős magyarázó erővel bírt az a liberális korszakból átmentett, reformkonzervatív felfogás is, amely a szegénységre mint az adott politikai, gazdasági berendezkedés potenciális veszélyforrására tekintett, erkölcsi minőségként kezelve azt.

Azonban nemcsak politikailag motivált szerzők foglalatoskodtak társadalom-leírással (pro és kontra), de egyes falvak életének irányítói is. A helyi tanítók, lelkészek nem törtek irodalmi babérokra és nem is akartak (semmilyen értelemben véve) hangulatot kelteni. Mindez egyáltalán nem jelenti, hogy munkáik kidolgozottabbak, vagy éppen objektívebbek

lennének. A hivatalos irányhoz húzó „amatőr” faluirodalom leggyakoribb hiányossága a (népieknél sem evidens) szociológiai képzettség hiányán túl, épp azoknak a sebeknek a fel nem tárása – mindenekelőtt a társadalmi egyenlőtlenségek *okaié* –, amit a népi szociográfia oly kimerítően elvégzett. A helyi intelligencia több tagja ugyanakkor lelkiismeretesen adatolta a községek mindennapjait mégiscsak jól–rosszul meghatározó szervezeteket, valamint a falu fontosabb történéseit (a „falu életét”), mely a nagyobb perspektívában gondolkodó népi és hivatalos szerzők horizontján kívül esett. Írásaik ez által nemcsak a helytörténetek számára lehetnek érdekesek, de a Horthy-kori egyesületek számbavételéhez is fontos forrás, amellet, hogy az életmódtörténethez is sok tekintetben új adalékoknak tekinthetők.

Összegezve: a népi szociográfia, a hivatalos falukutatás és az amatőr falurajzok nem egymást kizáró narratívák, hanem egymást komplementer módon kiegészítő és természetesen alapvető forráskritikát igénylő társadalomtörténeti kútfők a két világháború közti Magyarországról. Sőt, Sárospatakon egészen 1951-ig tevékenykedett egy ilyen csoport.

A fenti értelemben véve „amatőr” kutatócsoportnak tekinthető faluszeminárium esetében több ponton tetten érhető a népi (radikális reformer) – hivatalos kettősség, bár a népélet kutatása évszázados hagyományokkal bír(t) Patakon. Ez az attitűd a Széchenyi Szövetség és a Folklore Fellows programjában találta meg kereteit a századelőn. A reformkonzervatív fiatalokat tömörítő szövetség a szemináriumjellegű falumunka felismerésével, kiszállásaival és népkönyvtárával, a Folklore Fellows pedig a néprajzi gyűjtés mikéntjének kidolgozásával hatott Újszászy Kálmán későbbi munkaközösségére, akik nem is feledkeztek meg róluk és elődjükként hivatkoztak rájuk.

A szeminárium közvetlen alapjait a Horthy-éra emblematisztikus mozgalmává nőtt cserkészlet jelentette. Patakon öt csapat működött, melyek közül kiemelkedett a gimnázium Hegyaljai Erő, a teológia Timótheus és a tanítóképző II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapata. Személyi állomány terén összekötő kapocsnak a teológus öregcserkészlet tekinthető, bár mindhárom közösség munkája során megfigyelhető a népélet felé való egyre intenzívebb tájékozódás. Fontos kapcsolódási pont a szemináriumvezető személye is, aki épp a pataki cserkészlet születésekor került Sárospatakra és vezető szerepet vitt a Bodrog-parti munkában. További, nem elhanyagolható hivatalos kötődés, hogy a faluszeminárium elsősorban Weis István munkái (*A magyar falu, A mai magyar társadalom*) alapján tanulmányozta a társadalmat, mivel a konzervatív társadalomtudós elképzelései nyomot hagytak Újszászy elméleti munkásságán.

Újszászy Kálmán (népiséggel is érintkező) kultúra-felfogása azonban nemcsak innen merített, hanem a reformátusság barth-i irányzatából is. A professzor filozófiatanárként

érdeklődéssel tekintett kora meghatározó vallási és szellemi irányzataira (ébredési mozgalom, egzisztencializmus), kialakítva egyben saját álláspontját. Csupán tételszerűen, a faluszeminárium vonatkozásában releváns talpkövek: Erdei Ferencsel szemben a falut nem történeti képződménynek tekintette, hanem a nemzeti kultúra *egyik* fő letéteményesének. Tehát a nemzeti kultúra csupán az alapvetően transzcendens beállítottságú faluközösség és az immanens meghatározottságú (kis)város együttes, ám *külön* fejlődése által őrizhető meg olvasatában. Minden olyan törekvés, ami e két szektor összeboronálását irányozza elő, a nemzeti kultúra pusztulásához vezet. Ezzel Újszászy egyszerre határolódott el a parasztpolgárosodást hirdető népiektől (Szabó Zoltán, Kovács Imre, Erdei 1943 előtt) és a problémát a marxizmus által megoldandónak vélő népi íróktól (Veres Péter, Darvas József, Erdei 1943-tól). Individualitás és kollektivitás dialektikájára épített történetfilozófiája korára, mint a kollektív formák nemzeti irányultságú újraéledésére tekintett, eszményévé pedig a nemzetközösségért tevékenyen munkálkodó, hívő ember vált. A faluszeminárium vezetője törekvéseik nevelési aspektusát emelte ki, ezzel ismételten elhatárolódva másoktól (Turul Szövetség, népiek, hivatalosok). Nagy vonalakban ezek a gondolatok alapozták meg a faluszeminárium ideológiáját, de a szeminárium kereteit, módszerét, jellegét és ebből adódóan eredményét is alapvetően befolyásolta Újszászy elemeiben, irányultságában és főként lehetőségeiben időnként változó, ám célkitűzésében már a harmincas évek derekára kiforrt eszmerendszere. Ennek a „nyitott állandóságnak” és az egyházi alapoknak a magyar léptékkal mérve egyedülálló időtartamát köszönhette a faluszeminárium.

Az országban egyik első falukutató csoportként megalakuló pataki „szociális önképzőkör” a diákok kérése nyomán alakult meg 1931-ben, bár Újszászy szerepe már az igény kapcsán megkérdőjelezhetetlen. Az alapoknál hangsúlyozandó (a teológus) Szabó Zoltán hatása is, aki felismerve a kollégium Trianon által térben és társadalmilag egyaránt beszűkült lehetőségeit még határozottabbá tette a „Szegények Iskolájának” faluorientációját, amellet, hogy Szabó szerepe a cserkészalapok lerakása miatt is evidens. A faluszeminárium fő célja a leendő falusi lelkészek munkaterületének (Hegyköz, Hegyalja, Bodrogköz) megismerése volt, amit főként egyház-szociológiai és szociográfiai felmérésekkel, illetve szellemi és tárgyi néprajzi gyűjtésekkel igyekeztek elérni. Emellet népszerű vándorkönyvtárakat köröztettek és egyéb falumunkákat is végeztek, esetenként bekapcsolódva más egyesületek (Faluszövetség, Széchenyi Szövetség) munkájába is.

A kor faluirodalmát a tagok Patakon ismerték meg és itt készítették elő, valamint értékelték ki a kiszállásokat. A sikerültebb felmérések alapján készültek el a szociográfiai dolgozatok. Bár a kollégiumi „szerda estéken” minden irányzat képviseltette magát, a csoport

a népiekkel szimpatizált, tehát „a földreform pártján állt”. Ezt erősíti meg a pataki diákok életét bemutató fejezet, mely rámutat a két világháború közti (dis)kurzus egyéb kollégiumi hatásaira (zsidókérdés, középosztály helyzete) is. Ugyanakkor a földreform melletti ifjonti kiállás a „hivatalos pályán” már bajosan volt tovább tartható (lásd: Fürjész István), noha a kérdést távlataiban oka fogyottá tette az 1945-ös birtokrendezés.

Három kronologikus fejezetben igyekeztem feltárni, miért tekinthető a pataki faluszeminárium az ország egyik legszervezettebb, ideológiailag legkonzekvensebb és a leghosszabb ideig ténylegesen működő (gyűjteményfejlesztő) falukutató csoportjának. Az első korszak az 1938-as határmódosításig tartott és összességében ezt tekinthetjük – párhuzamosan az országos tendenciákkal – a faluszeminárium fénykorának. A legnagyobb visszhangot a szeminaristák részvételével megrendezett 1935-ös munkatábor váltotta ki, mely az első ilyen jellegű kísérlet volt hazánkban. A folyamatosan bővülő gyűjtemények (el)ismertségének másik jele a Széchenyi Szövetség 1936. májusi, Teleki Pál által elnökölt falumunkás kongresszusán való aktív részvétel volt. Mivel Sárospatak mintegy 10 km-re feküdt/fekszik a határtól, a második alfejezetben (1938–1945) fontosnak tartottam megvizsgálni a határváltozások kollégiumra gyakorolt legfontosabb következményeit.

Az 1938 előtti időket érintő faluszemináriumi iratokból elsősorban a tiltott határátlépések kérdésére koncentráltam, megállapítva a „szökések” feltételezhető irányait, hozzávetőleges arányait, jellemző eseménysorát és következményeit. A visszacsatolások idején a szemináriumi munka rendjét a spontán megmozdulások váltották, majd a város (kassai zászlóátadás) és a diákság (nagykázmeri templomfelújítás) tartósabb felvidéki ténykedése került górcső alá.

Az 1945 utáni szemináriumi korszakban, továbbvezetve a felvidéki szálát, a lelkeszek impériumváltást követő sorsát feltérképező 1947/48-as pályázatra fókuszáltam, különös tekintettel a volt faluszeminaristák pályájára. Összességében, a nagyszámú tragikus sors mellett igazi sikertörténeteket (Bertalan Imre, Harangi László, Ráski Sándor) is találunk. Szintén az 1945 utáni korszakhoz tartozik a faluszeminárium tájmúzeummá, tájintézetté való átszervezésének sikertelen története, míg már az 1948 utáni fordulat után születtek a honi falukutatásban egyedinek tekinthető „termelési szociográfiák” és „gyárkutatások”. A faluszemináriumi jelentések és körlevelek mindhárom korszakban pontosan adatolták a gyűjtemények változásait és a munka irányát, hiszen a gyűjtés kormányokon, határokon, rendszereken átívelően folyt. A számszerűsített adatokat táblázatokban közöltem.

PUBLIKÁCIÓK

Az értekezés tárgyában megjelent publikációk

Tanulmányok (8)

BARTHA Ákos, *Az érem két oldala: Hivatalos falukutatók – népi szociográfusok*, Jászkunság: az MTA Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület folyóirata, 2008/1–2, 136–161.

BARTHA Ákos, *Hivatalos Falukutatók (Hivatalos Falukutatók, szerk.: Bíró Judit)*, Szkhonion: a Debreceni Egyetem BTK–HÖK művészeti és szakfolyóirata, 2008/1, 88–92. (recenzió)

BARTHA Ákos, *Szaktudomány vagy szépirodalom? Szociográfia a Horthy-korszakban*, Debreceni Disputa, 2010/4, 48–54.

BARTHA Ákos, *Magyarország első Nemzeti Munkatábora – a sárospataki diákok útépítése*, Sárospataki Füzetek: a Sárospataki Református Teológiai Akadémia kiadványa, 2010/4, 59–81.

BARTHA Ákos, *Falukutatás, falumisszió vagy falumunka? A sárospataki faluszeminárium és a két világháború közti magyar falukutatás*, Zempléni Múza: társadalomtudományi és kulturális folyóirat, 2011/1, 26–37.

BARTHA Ákos, *Egy dokumentum a sárospataki faluszeminárium (1931–1951) történetéből*, Sárospataki Füzetek: a Sárospataki Református Teológiai Akadémia kiadványa, 2011/1, 97–104. (forrásközlés)

BARTHA Ákos, *Adalék a sárospataki faluszeminárium (1931–1951) felvidéki vonatkozásaihoz. Kapcsolatok az első bécsi döntéstől 1945-ig* = Szemelvények ötszáz év magyar történelméből, szerk.: ANTOS Balázs – TAMÁS Ágnes, Szeged, 2011, 117–131.

BARTHA Ákos, *A falukutatás filozófiája. Újszászy Kálmán két világháború közti eszmerendszere és a falumunka*, Hitel: irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat, 2011, december, 96–116.

Konferenciaszereplés (3)

BARTHA Ákos, *Földreformtervezetek a két világháború közti Magyarországon*, Kárpát-medencei Fiatal Politológusok Konferenciája, Debreceni Akadémiai Bizottság székháza, 2008. 11. 22.

BARTHA Ákos, *A sárospataki faluszeminárium felvidéki vonatkozásai*, Szemelvények ötszáz év magyar történelméből: PhD-hallgatók országos konferenciája, Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2011. 04. 08.

BARTHA Ákos, *„Interdiszciplináris régió kutatás” a kiépülő diktatúra árnyékában. A sárospataki faluszeminárium 1945 és 1951 között*, Interdiszciplinaritás a régiókutatásban II.: Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája, Debreceni Akadémiai Bizottság székháza, 2011. 11. 30.

Az értekezés tárgyában kiadásra elfogadott publikációk

Tanulmányok (5)

BARTHA Ákos, *Utak a földreformhoz és a megvalósult földreform: adalék a magyar földbirtokpolitikához (1890–1920)*, Történeti tanulmányok XVII. kötet – Acta Universitas Debreceniensis Series Historica LXI. kötet, Debrecen, 2012 (?), 18 p.

BARTHA Ákos, *Csoportkohéziók és széttartó narratívák. Egy társadalomrajz a két világháború közti sárospataki diákságról*, Educatio: Pedagógia – Szociológia – História – Ökonómia – Pszichológia – Politológia, 2012, 8 p.

BARTHA Ákos, *Népi szociográfia a népiek előtt? Egy korai falurajz a sárospataki faluszemináriumról* = Studia Historica Debreceniensis I., szerk.: LUKÁCS Anna, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Debrecen, 2012, 12 p.

BARTHA Ákos, *Iskola a határon. 20. századi felvidéki életutak és dokumentumok a sárospataki Faluszeminárium Kéziratokból*, Mediárium: Kommunikáció – Egyház – Társadalom: A Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola Kommunikáció- és Médiatudományi Intézetének folyóirata, 2012/4, 21 p.

BARTHA Ákos, „...S a buborék felszáll...” *A kollégiumi népkutatás hagyományai Sárospatakon a faluszeminárium megalakulása előtt*, Néprajzi Látóhatár, 2012, 53 p.

További publikációk

Tanulmányok (10)

BARTHA Ákos, „Az autoritás mankói” (*Kísérlet Nagy Lajos Kiskunhalom című művének antropológiai olvasatára*) = Studia Litteraria: Debreceni Egyetem Magyar- és Kultúratudományi Intézetének Kiadványa XLVII., szerk.: BITSKEY István – IMRE László, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009, 36–65.

BARTHA Ákos, *Egyetemi falukutatás a két világháború között Debrecenben*, Gerundium: Egyetemtörténeti Közlemények, 2010/1, 43–58.

BARTHA Ákos, *Berettyóújfalu sajtóéletének szépirodalmi értékei 1920 előtt*, Bihari Diéta VI-VII., Berettyóújfalu, 2010, 145–159.

BARTHA Ákos, *Tényfeltárás kisebbségben* (Cseke Péter, *A magyar szociográfia erdélyi műhelyei*), Tiszatáj: irodalmi folyóirat, 2010/1, 108–110. (recenzió)

BARTHA Ákos – SZILÁGYI Zsolt, *Történelmi tapasztalat mint mentális valóság. A történelemoktatás és a történetírás néhány kérdése a személyes emlékezet tükrében*, Forrás: szépirodalmi, szociográfiai, művészeti folyóirat, 2011/7–8, 225–242.

BARTHA Ákos, *Berettyóújfalu XX. századi emlékezete Dr. Barcsay László emlékirataiban*, Interdiszciplinaritás a régiónkutatásban, szerk.: BARTHA Ákos – SZÁLKAI Tamás – SZENDREI Ákos, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, 2011 (elektronikus tanulmánykötet), 100–111.

„...Rend- és rangkülönbség nélkül...”: Szemelvények a berettyóújfalui folyóiratok szépirodalmi rovataiból (1867–1918), Összeállította, a szöveget gondozta és a bevezető tanulmányt írta: BARTHA Ákos, Debrecen, Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek IV., 2010. (59 p.)

BARTHA Ákos, *Élet Berettyóújfaluban a dualizmustól a rendszerváltozásig = Berettyóújfalu az újkőkortól napjainkig*. szerk.: KÁLLAI Irén, Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Berettyóújfalu Önkormányzata, Berettyóújfalu, 2011, 50–78.

BARTHA Ákos, *Történelem alulnézetből (Csonka Mihály élete és világképe, szerk.: Romsics Ignác)*, Forrás: szépirodalmi, szociográfiai, művészeti folyóirat, 2011, október, 109–112. (recenzió)

BARTHA Ákos, *Az elveszített múlt nyomában (Gyáni Gábor, Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem)*, Korall: társadalomtörténeti folyóirat 44., 2011, 194–201. (recenzió)

Konferenciaszereplés (3)

BARTHA Ákos, *Berettyóújfalu sajtóéletének szépirodalmi értékei 1920 előtt*, VII. Bihari Diéta, Berettyóújfalu, 2009. 11. 25.

BARTHA Ákos, *Berettyóújfalu XX. századi emlékezete Dr. Barcsay László emlékirataiban*, Interdiszciplinaritás a régiónkutatásban: Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája, Debreceni Akadémiai Bizottság székháza, 2010. 11. 08.

BARTHA Ákos, *Egy életút pillanatai családi képek és a hozzájuk fűződő történetek bemutatásával, elemzésével*, Magyar társadalom a két világháború között: Családtörténeti és életút interjúk a Történelemtanárok Egyletének szervezésében. Záró konferencia, Budapest; Kossuth Klub, 2010. 11. 27.

Oral History (4)

BARTHA Ákos – HOSSZÚ Gyula, *Szerkesztett, képgyűjteményes életútinterjú Fahidi Évával = Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk*, 2010. 52 p. (<http://www.tte.hu>)

Szerkesztett, képgyűjteményes életútinterjú Szász Ilonával = Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk, 2010. 51 p. (<http://www.tte.hu>)

Szerkesztett, képgyűjteményes életútinterjú Sinka Györggyel = Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk, 2010. 61 p. (<http://www.tte.hu>)

Szerkesztett, képgyűjteményes életútinterjú Szipál Mártonnal = Történelemtanárok Egylete, Családtörténeti életútinterjúk, 2010. 78 p. (<http://www.tte.hu>)

Megjelenés előtt (1)

BARTHA Ákos, *A két világháború közti román földbirtokrendezés*, Korunk: erdélyi magyar kulturális folyóirat, 2012, 10 p.